

Kennisforum “Sociale veiligheid: nut of noodzaak”

Rotterdam

9 oktober 2014

Kunnen apen ons mores leren,
of moeten we ons
verstand leren gebruiken?

Hans Stukart, *Dilemmics*

Vandaag staat de vraag centraal: “*Sociale veiligheid, nut of noodzaak?*” In deze vraag staat het belang van sociale veiligheid voorop. Dit lijkt onbetwistbaar. De vraag is vooral in hoeverre sociale veiligheid nuttig of noodzakelijk is.

Deze vraag naar de *noodzaak* betreft datgene wat ‘*van nature*’ en onontbeerlijk is. Iets waar we niet om heen kunnen. Een voorwaarde zonder welke wij niet, of niet lang zouden kunnen leven. *Noodzaak* bevindt zich dan ook op het vlak van de *behoeften* en van de *emoties*. Deze natuurlijke behoeften en emoties regeren ons gedrag en zijn gericht op vervulling. Naast de aanname dat sociale veiligheid *belangrijk* is, is de vraag dus ook: hebben wij sociale veiligheid *nodig*?

De vraag naar het *nut* van sociale veiligheid daarentegen, staat in functie van een te bereiken doel. Welk doel dient sociale veiligheid dan? In het kort en in het algemeen zou ik hierop willen antwoorden: sociale veiligheid dient zowel als voorwaarde voor een ontwikkeling van het individu, als voor de ontwikkeling van de samenleving. Indien sociale veiligheid niet slechts middel voor ontwikkeling, maar een doel op zichzelf is, of zoals vandaag het onderwerp van gesprek is geworden, wat is dan *nuttig* om de sociale veiligheid te bevorderen?

Sociale veiligheid is geen natuurlijk gegeven, maar “komt voort en kan worden bedreigd door menselijk *handelen*”, zo lezen wij in de uitnodiging voor dit kennisforum. Sociale veiligheid kan ook niet uitsluitend door anderen worden gerealiseerd, of door instanties of organisaties worden gewaarborgd d.m.v. regelgeving, door de handhaving van regels, door toezicht en door eventuele sancties bij

overtreding. Sociale veiligheid kan ook door onszelf worden bedreigd. Ik zou aan de vraag naar nut of noodzaak dan ook de vraag willen toevoegen hoe wij, ieder voor zich en met elkaar, onze *verantwoordelijkheid* kunnen nemen voor het *bewerkstelligen* en het *borgen* van sociale veiligheid. Oftewel, wat kunnen wij zelf doen aan sociale veiligheid?

Dit zal dan ook vandaag het onderwerp zijn van mijn presentatie, van mijn zoektocht naar een antwoord op de vraag naar nut of noodzaak van sociale veiligheid. In deze zoektocht kom ik uit op onze verantwoordelijkheid om *moreel* te *handelen*, d.w.z. ik kom uit op onze verantwoordelijkheid om rekening te houden met anderen, om niet zonder meer ons eigen ding te doen of door direct te reageren op overlast of bedreiging, maar om eerst ons verstand te gebruiken, om eerst te *denken*, een *afweging* te maken, en dan pas te *doen*.

Onze geschiedenis, ons taalvermogen, onze verschillende wijzen van samenleven en onze diverse culturen hebben het zicht op onze natuurlijke behoeften belemmerd. Het gedrag van mensapen zou ons kunnen helpen om enig inzicht te verkrijgen in onze behoefte aan sociale veiligheid en in de vermogens die wij nodig hebben om aan deze behoefte te kunnen voldoen.

Hiervoor maak ik een uitstapje naar onze neven en nichten, in het bijzonder naar de chimpansees en de bonobo's. Hun sociale gedrag zou ons namelijk iets kunnen leren over onze natuurlijke behoefte aan, over de noodzaak van sociale veiligheid. Vandaar ook deze titel: "*Kunnen apen ons mores leren, of moeten we ons verstand leren gebruiken?*"

1. Sociale veiligheid: nut of noodzaak?
 - Introductie
2. Terug naar de natuur, op naar de dierentuin:
 - Wat hebben wij met apen gemeen?
 - Wat hebben mensen met elkaar gemeen?
3. Wat dient de sociale veiligheid?
 - Hoe zouden wij ons moeten gedragen?
 - Moeten wij elkaar mores leren?
 - Regelsof nog meer regels?
4. Eerst ons verstand gebruiken, dan gewoon doen
 - Morele oordeelsvorming en moreel handelen
 - Sociale veiligheid: onze eigen verantwoordelijkheid
5. De moraal van dit verhaal:
 - Sociale veiligheid: ons eigendom

Vaak lijken mensen of groepen mensen meer van elkaar te verschillen dan dat zij met elkaar overeenkomen. We komen elkaar dan vreemd en onbegrijpelijk voor. In sociaal en cultureel opzicht lijken we ook weinig met elkaar gemeen te hebben en voelen we ons niet altijd veilig in elkaars nabijheid. Hoe komt dat?

In belangrijke mate is dit te wijten aan culturele en individuele verschillen, die door de tijd heen meer en meer de boventoon zijn gaan voeren. Sinds de jaren '60 is er een liberaliseringsbeweging op gang gekomen. Traditionele normen, morele instituties en autoriteiten hebben aan gezag en invloed ingeboet. Denk hierbij aan de staat, de kerk, de school en de ouders. De invloed van massamedia en massa-entertainment kwam deels hiervoor in de plaats. Berichten verspreiden zich snel en entertainment heeft vaak een gewelddadige vorm en inhoud of brengt veiligheidsrisico's met zich mee. Massale toestroom van vluchtelingen en economische gelukszoekers brachten de samenleving verder in beweging: egoïsme, chauvinisme, nationalisme, religieus fanatisme, en tegenstellingen als wij en zij, autochtoon en allochtoon zijn daarvan de bedenkelijke en vaak ook gewelddadige alledaagse uitdrukkingsvormen. De tegenstellingen in onze samenleving namen toe. Het samenleven en samenwerken is van een vanzelfsprekend gegeven een uitdaging geworden. Een samenleving waaraan een ieder deel zou moeten nemen, waarin ook een ieder zijn deel wil hebben van de sociale en economische verworvenheden. Een ieder heeft hierbij zo zijn eigen belang. Maar wat hebben wij, ondanks onze verschillen die vaak zo worden benadrukt, nu eigenlijk gemeen met elkaar? Hoe zijn wij geëvolueerd tot mens? Wat is onze gemeenschappelijke menselijke natuur? Welke rol speelt sociale veiligheid in ons bestaan? Hoe verhoudt onze natuur zich met onze verantwoordelijkheid voor de sociale veiligheid? Wat kunnen wij er aan doen om, rekening houdend met onze natuurlijke behoeften, de sociale veiligheid te bevorderen? Kortom, ik probeer in dit korte bestek een antwoord te geven op het nut en op de noodzaak van sociale veiligheid.

Ongetwijfeld bent u wel eens in de dierentuin geweest. Wellicht heeft u daar ook mensen gezien, die naar chimpansees of naar andere mensapen keken. Wat viel u daarbij op aan het gedrag van deze mensen?

Mensen lijken herkenning te zoeken in het gedrag en in de emoties van mensapen en lijken dit ook gemakkelijk te kunnen vinden. Je vraagt je daarbij soms af, of wij dat ook doen bij andere mensen, bij mensen van een andere huidskleur of van andere afkomst, bij mensen waarmee wij samenwerken of waarmee wij samenleven in dezelfde buurt.

Of zijn zij *'anders'*, zijn zij van een *andere 'soort'*? Leven zij in een andere wereld? Spreken zij een *'andere taal'*? Zijn zij daarmee voor ons soms *'onbegrijpelijk'* en *vreemd*? Welke *emoties* roept dit op? Voelen wij ons daarbij *veilig*? Verschaffen wij ook hen een gevoel van *veiligheid*?

Kortom, wij lijken soms in apen meer te herkennen dan in onze soortgenoten. Wij lijken vaak door apen vertederd te zijn en geven onze kinderen apen als knuffeldieren, alsof wij hen daarmee indirect een gevoel van warmte, zachtaardigheid en veiligheid willen geven. Dit doen wij niet vaak met onze medemensen, ofschoon het wordt 'knuffel-allochtoon' inmiddels een begrip is geworden als er sprake is van positieve discriminatie. In elk geval geven wij onze kinderen geen zacht en pluizig knuffel-Marokkaantje in bed om zowel bij hen als bij ons een goede nachtrust te bevorderen.

Als wij mensapen zo goed lijken te kunnen begrijpen, als wij zulke warme en tedere gevoelens bij hen krijgen, kunnen wij dan ook leren van hun gedrag ten opzichte van elkaar, van hun *mores*? Kunnen zij ons wellicht ook *mores leren* als wij ons niet weten te gedragen? Of zijn naast de noodzakelijke *behoeften* en *emoties* ook *taal*, *denken* en *moraal* nuttig voor de *sociale veiligheid*?

Zo'n 99,4% van ons DNA komt overeen met dat van mensapen, waaronder sociale behoeften en emoties.

Overeenkomsten met mensapen :

- 99,4% van het DNA: w.o.
 - o sociale *behoeften*: aan orde en veiligheid (= overlevingsreis)
 - o bedreigingen worden instinctief afgeweerd door strijd of gecorrigeerd door straf
 - o individuele *emoties*: empathie, sympathie, altruïsme
 - o deze emotionele vaardigheden, het bewogen worden door anderen, zijn bouwstenen voor de moraal en bevorderen *sociale veiligheid* (zorg, rekening houden met anderen)

Is sociale veiligheid hiermee een natuurlijke noodzaak?

Verschillen met mensapen na ca. 5 miljoen jaar:

- 0,6 % van het DNA: w.o. taal, denken, moraal

In hoeverre zijn naast de noodzakelijke emoties ook taal, denken en moraal nuttig voor de sociale veiligheid?

8

Voor zowel mensapen als voor mensen geldt, dat wij in een samenlevingsverband leven waarin een zekere orde dient te heersen, waarin ieder zijn plek heeft gevonden, waarin wij ons dienen te gedragen, waarin wij rekening met anderen moeten houden. Dit geeft rust en vertrouwen in een ongestoord leven, waarin ieder lid tot ontwikkeling kan komen. Emoties als *empathie* (invoelingsvermogen), *sympathie* (vermogen om behoeften van anderen te onderscheiden en te begrijpen) en *altruïsme* (vermogen om onbaatzuchtig te handelen ten behoeve van anderen) vormen hierbij belangrijke voorwaarden voor veilig samenleven. Onderzoek onder chimpansees en bonobo's laat hiervan vele voorbeelden zien. Zo zijn chimpansees in staat gebleken om hun eigen belangen op te offeren voor soortgenoten (bijvoorbeeld: zij bezorgen anderen geen pijn in ruil voor voedsel; verdrinken bij het redden van een drenkeling). Ook zijn zij in staat gebleken om zelfs de behoeften van leden van andere diersoorten te begrijpen en daarnaar te gaan handelen (zoals een gewonde spreeuw helpen vliegen). Zij lijken daarbij vaak rekening te houden met wederkerigheid. *“Wie goed doet, die goed ontmoet”*, een oud spreekwoord, dat ook voor hen lijkt te gelden.

Deze sociale orde dient ook te worden gehandhaafd. Ieder lid van deze samenleving heeft namelijk baat bij sociale veiligheid voor zijn voortbestaan en voor zijn ontwikkeling. Individuen die de rust en orde bedreigen, worden bij mensapen vaak met fysiek geweld en met overmacht tot de orde geroepen. Er wordt hen op niet mis te verstane wijze *'mores'* geleerd. Ook tegen dreiging van buitenaf stellen zij zich collectief te weer. Zo zijn er 'oorlogen' bekend tussen chimpanseegroepen waarbij 'wapens' werden gebruikt en doden vielen.

Kortom, genetisch zijn mensen en mensapen nagenoeg gelijk. In emoties en vaardigheden van mensapen, alsook in hun behoefte aan sociale orde en veiligheid, lijken wij ons gemakkelijk te kunnen herkennen.

Genetisch is er niettemin een verschil van slechts 0,6%. Dit lijkt weinig, maar hier is veel tijd overheen gegaan, met verstrekkende gevolgen voor ons sociale leven en onze sociale veiligheid. In de loop van deze gescheiden evolutie sinds onze gemeenschappelijke voorouder (naar schatting zo'n 5 miljoen jaar geleden), hebben typisch menselijke eigenschappen en vaardigheden zoals taal, denken, moraal zich

ontwikkeld. Dit heeft grote verschillen tussen mensapen en mensen opgeleverd. Wat zijn nu die grote verschillen in het samenleven en in het realiseren van sociale veiligheid tussen mensen en mensapen?

Naast soortgelijke natuurlijke behoeften en emoties is dus vooral de ontwikkeling van taal, denken en moraal onderscheidend geworden voor het menselijk samenleven en de sociale veiligheid. Onze natuurlijke behoefte aan sociale veiligheid wordt echter niet zonder meer ingevuld en verzekerd door onze moraal, door onze waarden, door regels en door voorschriften. Er is meer voor nodig.

Wij leven niet alleen in de wijde Nederlandse samenleving, maar we leven daarbinnen in vele kleinere en nauwere samenlevingsverbanden: familie, vriendenkring, school, sportvereniging, werk, straat, buurt, dorp of stad. Overal hanteren wij waarden als respect, betrouwbaarheid, eerlijkheid of openheid en rekenen we erop dat anderen dat ook doen. We maken afspraken waaraan we gehouden zijn. We stellen grenzen aan ons gedrag. Dit zijn onze normen, dit zijn onze regels.

Groepen mensapen zijn overzichtelijk, de individuen kennen elkaar goed en onderhouden nauwe relaties.

Sociale veiligheid wordt

- bevorderd door *intimiteiten* zoals *seks*, *vlooiën* en door *aandacht* voor behoeften en noden van anderen
- beschermd door *strijd* en *fysieke bestraffing*
 - voorstellingen van (on-)gewenst gedrag
 - worden aangeleerd en overgedragen (bouwstenen voor moraal; De Waal)

11

Menselijke samenlevingsverbanden zijn omvangrijk, veelsoortig en complex. Men kent elkaar vaak niet (goed), vaak geen directe relaties. D.m.v. taal is abstracte communicatie over (on-)gewenst gedrag mogelijk.

Sociale veiligheid wordt:

- bevorderd door *moraal*:
 - waarden
 - normen
- beschermd door *moraal*:
 - uitgedrukt in wet- en regelgeving
 - handhaving en straf

Dit leidt tot regulering van het individuele gedrag. Door moraal leren wij ons te beheersen.

12

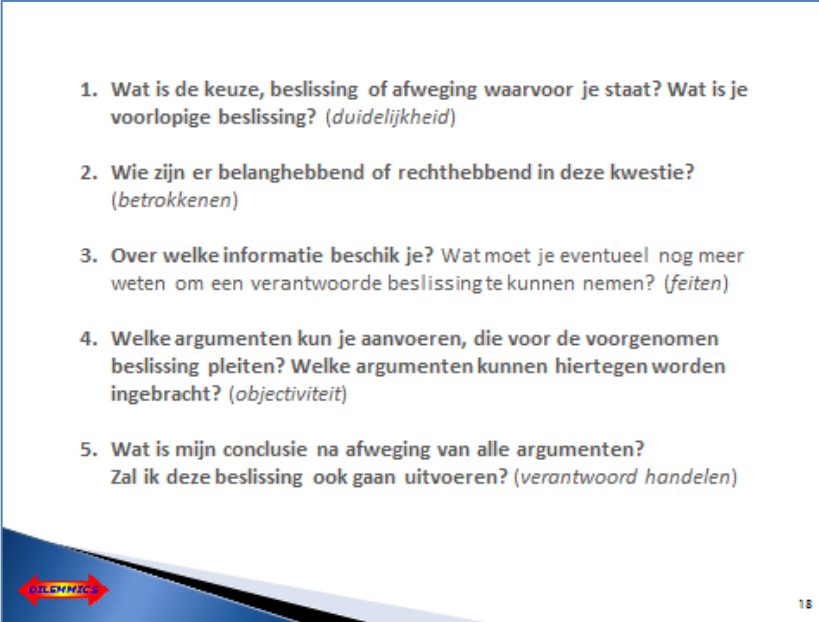
We hebben allemaal geleerd om onze behoeften en emoties te beheersen. Ondanks een opvoeding met normen en waarden en een uitgebreid stelsel aan wetten en regels, worden de samenlevingsverbanden waarin wij leven, op het werk, op straat, in de buurt, toch ook regelmatig bedreigd door menselijk handelen. Waarden van waaruit men dient te handelen, kunnen door eigenbelang verdrongen zijn. Deze waarden kunnen ook tegenstrijdig zijn. Normen, zoals wetten of regels, kunnen onbekend of te abstract zijn. Zij kunnen in hun werking tekortschieten in concrete, praktische situaties. Zij geven dan geen richting aan het handelen, of stellen hieraan geen grenzen. Niettemin moeten we toch iets doen tegen ervaren overlast of bedreigingen. We kunnen hier niet mee leven. We moeten dan onze eigen verantwoordelijkheid nemen om de sociale veiligheid te beschermen. Hoe reageren wij op deze bedreigingen? Reageren wij emotioneel op deze bedreigingen zoals mensapen, of gebruiken wij ons verstand? Gaan wij de overtreder eens 'mores leren' door te slaan, te bijten of soms zelfs te doden zoals mensapen dat doen? Of gaan wij proberen om eerst ons verstand te gebruiken?

Natuurlijk zijn we geneigd om op gevaar of dreiging emotioneel te reageren. Menselijkerwijs ligt het echter voor de hand, dat we proberen ons verstand te gebruiken als we emotioneel worden geraakt, als we in onze natuurlijke behoefte aan veiligheid worden bedreigd, als onze rechten en belangen worden geschaad. Gezien ons vermogen tot taal, tot communicatie, tot het hanteren van waarden, tot het maken van afspraken, tot denken, zijn we namelijk in staat om problemen en bedreigingen op te lossen en de voorwaarden te scheppen voor een veiliger leefwereld. Hiervoor moeten we ons dan wel bewust zijn van onze sociale verantwoordelijkheid en vervolgens bereid zijn om daarnaar te gaan handelen. Hoe doen we dat?

In concrete situaties waarin wetten of regels tekortschieten, kunnen we ons 'gedwongen' voelen om zelf een beslissing te nemen, om op een verstandige en verantwoorde wijze problemen op te gaan lossen. Hierbij is een denkinstrument behulpzaam.

Dilemmics hanteert hiervoor een methode om mensen te leren om in een problematische situatie tot een beslissing te komen en verantwoord te gaan handelen. Deze beslissing of dit handelen kan moreel verantwoord worden, doordat in de afweging rekening wordt gehouden met de rechten, de belangen en de verwachtingen van anderen. Dit morele oordeel komt stapsgewijs tot stand. Met dit stappenplan voor *morele oordeelsvorming* heeft *Dilemmics* al vele jaren uitgebreide ervaring opgedaan met medewerkers in zeer diverse functies bij uiteenlopende organisaties. Deze 'verstandige' manier van doen is dan ook uitgebreid beproefd in de praktijk en wordt door de gebruikers alom gewaardeerd vanwege de bruikbaarheid. Samen met *Conclusion Talent Development* probeert *Dilemmics* moreel verantwoord handelen een duurzaam karakter te geven door hierbij rekening te houden met een natuurlijke behoefte aan veiligheid en met de natuurlijke weerstanden van de betrokkenen.

Hoe ziet dit stappenplan eruit?

1. Wat is de keuze, beslissing of afweging waarvoor je staat? Wat is je voorlopige beslissing? (*duidelijkheid*)
2. Wie zijn er belanghebbend of rechthebbend in deze kwestie? (*betrokkenen*)
3. Over welke informatie beschik je? Wat moet je eventueel nog meer weten om een verantwoorde beslissing te kunnen nemen? (*feiten*)
4. Welke argumenten kun je aanvoeren, die voor de voorgenomen beslissing pleiten? Welke argumenten kunnen hiertegen worden ingebracht? (*objectiviteit*)
5. Wat is mijn conclusie na afweging van alle argumenten? Zal ik deze beslissing ook gaan uitvoeren? (*verantwoord handelen*)

Het is 'verstandig' en *oplossing* gericht om aldus met een probleem aan de slag te gaan, omdat dit:

- kan worden uitgevoerd in *concrete situaties* en bij *concrete problemen*;
- rekening houdt met de *rechten en belangen van anderen*;
- op basis van feiten wordt beslist en niet op basis van *voorkeuren* of *vooroordelen*;
- redelijke *argumenten* verschaft en daarin *zorgvuldige afwegingen* maakt;
- voor *iedereen*, ongeacht vooropleiding, te hanteren is;
- *individueel* of *samen* kan worden toegepast.

Uiteindelijk moet deze aanpak van problemen ook *praktisch uitvoerbaar* zijn. Er moet immers worden gehandeld om concrete problemen op te kunnen lossen en om uiteindelijk een werkbare of leefbare omgeving te kunnen creëren. Daarom staan we even stil bij deze laatste stap.

Als de conclusie eenmaal is getrokken, het besluit is genomen, vragen wij ons af of we deze beslissing ook daadwerkelijk gaan uitvoeren. Bij deze rationele, 'verstandige' beslissing past een 'natuurlijke' terughoudendheid, een pas op de plaats. Nadat we aanvankelijk gevoelig zijn geraakt door het probleem, geven we hier ons gevoel de gelegenheid een woordje mee te spreken. Indien wij namelijk een aarzeling voelen voor de uitvoering van de beslissing, dan zegt ons gevoel dat er in de gemaakte afweging iets niet klopt. Indien we enkele stappen terugdoen, blijkt bijvoorbeeld dat we een belang van een betrokkene onvoldoende hebben meegewogen in onze beslissing. Dit dwingt ons er dan toe om de afweging zorgvuldiger te maken. Doen wij dit niet, gaan wij niet te rade bij ons probleem, bij onze beslissing en hoe dit zich tot elkaar verhoudt, dan wordt de beslissing zeer waarschijnlijk ook niet uitgevoerd. Dan is er echt iets mis en wordt er niet moreel verantwoord gehandeld.

Iedere beslissing brengt overigens ook schade of pijn met zich mee voor betrokkenen. Dat is onvermijdelijk. We kunnen het immers niet iedereen naar de zin maken. Toch kunnen wij daar iets aan doen. Omdat wij evenals mensen leed of pijn van anderen maar moeilijk kunnen verdragen, kunnen wij de eventuele bijkomende pijn of schade van onze beslissing compenseren. Doen wij dit niet, dan

handelen we daarbij tegen onze 'natuur' en doen we onvoldoende recht aan anderen. Compensaties voor deze nadelen liggen vaak voor de hand en zijn doorgaans te vinden in de tegenargumenten voor onze beslissing. Deze manier van doen zou typisch '*menselijk*' genoemd kunnen worden. We noemen dit echter moreel verantwoord handelen.

Tot slot gaan we terug naar het thema van deze dag. Door deze uiteenzetting hoop ik een antwoord te hebben gegeven op de vraag: "*Sociale veiligheid, nut of noodzaak?*" Ik heb hiermee willen zien, dat *morele oordeelsvorming* een '*nuttige*' bijdrage kan leveren aan onze '*noodzakelijke behoefte*' aan sociale veiligheid.

Dank voor uw aandacht!

De moraal van dit verhaal

Sociale veiligheid

- is een kwestie van gevoel en van verstand, is subjectief en objectief
- betreft onze behoefte en raakt onze emoties (*noodzaak*)
- wij zijn hiervan afhankelijk en hiervoor verantwoordelijk

Morele oordeelsvorming

- is 'verstandig' en kan door iedereen worden geleerd en worden toegepast (opvoeding, training)
- houdt rekening met rechten en belangen van anderen en niet slechts met eigenbelang
- is concreet, praktisch en draagt bij aan de sociale veiligheid (*nut*)

Omwille van de sociale veiligheid dienen wij dan ook moreel te handelen.

Dank voor uw aandacht.

Hans Stuurk
h.stuurk@fillemica.com
www.fillemica.com
06-33712239

20

Geraadpleegde literatuur:

- "*De aap en de filosoof*", Frans de Waal; uitg. Contact, 2007.
- "*Het morele instinct*", Jan Verplaetse; uitg. Nieuwezijds, 2009.
- "*Het morele dier*", Robert Wright; uitg. Wereldbibliotheek, 1998.
- "*De vergissing van Descartes*", uit. Wereldbibliotheek, 2000.

Illustraties uit PowerPoint-presentatie tijdens het Kennisforum "Sociale veiligheid: nut of noodzaak"